

Zilais brīnums Latvijas upēs

VIESTURS ĶERUS,
viesturs@lob.lv

Pieaugšanai ir nelāgs blakus efekts – pasaule kļūst pelēkāka. Bērnībā tu vari apbrīnot vāveres nošķītu čiekuru, kļavas lapas dzīsløjumu, zeltactiņas acu mirdzumu un lielās zilītes košo tērpju. Vēlāk tas viss kļūst tik ikdienišķs, ka tu tam vienkārši paej garām. Taču katru reizi, kad tavā pasaulē, skaļi pikstēdams un zili mirdzēdams, iešaujas zivju dzenītis, tu paliec ar vaļēju muti un profesionālam ornitologam nepiedienīgu smaidu sejā – tas tomēr ir kaut kas no citas pasaules vai vismaz cita kontinenta.

Ieskatoties tuvāk

Tā arī zivju dzenīti visbiežāk izdodas redzēt – vispirms dzird skaļu “cīīī”,

un, ja tu attapsies, kas tā par skaņu, un iespēsi apskatīties pareizajā (ūdens) virzienā, redzēsi virs ūdens aizšaujamos koši zilu putniņu. Ja tas pietās uz kāda pār upi pārkārūšās zara, dodot iespēju sevi apskatīt kārtīgāk, redzēsi, ka mirdzoši zila ir tikai putna mugurpuse, bet vēderpuse ir rūsganbrūna. Putnam ir liela galva un salīdzinoši garš knābis, ko tas izmanto zivju ķeršanai.

Kaut kur interneta plašumos kļīst bilde ar diviem zivju dzenīšiem, kur labajā pusē viens pavēris knābi un ar šķietami niknu izteiksmi pavērsies pret otru, kas tur knābi ciet. Attēla paraksts vēsta: “Neesmu putnu eksperts, bet tā pa labi ir mātīte.” Iespējams, šī paraksta autors tomēr

ir putnu eksperts, jo tā patiešām ir mātīte, un to patiešām var pateikt pēc knābja, lai gan ne pēc tā, ka tas ir pavērts – zivju dzenīša mātītei apakšknābis vismaz daļēji ir oranžsarkans, turpretī tēviņam – pilnīgi melns.

Zivju dzenītim ir daudz kopīga ar zaļo vārnu. Pirmkārt, tāpat kā zaļā vārna nav vārna, zivju dzenītis nav dzenis. Zaļajai vārnai nosaukumu devusi ķērcošā balss, bet zivju dzenītim dzeņa vārds, jādomā, piešķirts par godu varenajam knābim. Otrkārt, šie putni, kas nav tuvos rados ne ar dzeni, ne ar vārnu, ir radnieki savā starpā, vismaz šā brīža sistematika tos ierindo vienā – zaļvārņveidīgo putnu – kārtā (kur līdzās tiem iekārtojies arī bišu dzenis, kurš arī,

Foto: Viktors Ivanovs

izvietota paplašinājumā alas dziļumā. Lai gan, kā jau tas nereti mēdz būt arī dobumperētājiem, isti nekādas ligzdas vairāk par pašu caurumu arī nav, t.i., nekādus materiālus šajā alā zivju dzenīši nenes, taču jau pirmā dējuma laikā ligzdā uzkrājas smalkās asakas un zvīņas, sairstot perējošo putnu trauslajām atrijām, un kalpo par svarīgu siltinājumu uz citādi vēsās “klona” grīdas. Taču tam, ka putni barojas ar zivīm, ir arī citas sekas – mēsli, kas ligzdas tīrības vārdā tiek izšauti alas gaitenī, uz grīdas mēdz sajaukties ar vecām asakām un pārvērsties spēcīgi smirdošos “vircas” dubļos, tāpēc to, kurā alā mīt zivju dzenītis, var arī saost.

protams, nav dzenis). Treškārt, tā kā abi putni ir Latvijai netipiski koši un nevienu no tiem ikdienā novērot neizdodas, reizēm cilvēki abus jauc, lai gan būtībā to izskats ir nesajaucams.

Kur tas dzīvo un ko ēd

Jāatzīst, vairs neatceros, kur bija mana pirmā sastapšanās ar zivju dzenīti. Vai tā bija Dienvidsusēja pie Ērberģes? Vai varbūt Rumbiņa Lielvārdē? Skaidrs, ka tā noteikti bija kāda upe. Ārpus ligzdošanas sezonas zivju dzenītis var būt sastopams pie dažādiem ūdeņiem (it bieži vasaras beigās tas apciemo arī manu piemājas dīķi), taču ligzdošanas sezonas laikā tā tipiskākās dzīvotnes ir upes, turklāt upes ar stāviem krastiem. Šeit tas atrod gan barību, gan piemērotas vietas ligzdošanai.

Kā jau nosaukums vēsta, zivju dzenītis pārtiek galvenokārt no zivīm. Medījumu tas visbiežāk nolūko no kāda posteņa, piemēram, no zara, kas pārkāries ūdenim. Ieraugot kāroto zivi (pareizāk sakot, zivtiņu – jo priekšroku tas dod 3–5 cm garām zivīm), zivju dzenītis triecas ūdenī. Lai gan labprātāk ķer tuvu virsmai peldošas zivtiņas, tas var ienirt arī līdz metra dziļumam un sekmīgi izplivināties no ūdens ārā. Lielāku upuri pēc izvilkšanas zivju dzenītis satver aiz astes un nosit pret cietu virsmu.

Nejaukā puse

Kaut arī savus konkurentus pret cietu virsmu zivju dzenītis nedauza, tomēr

savu upes posmu no sugasbrāļiem aizsargā nikni, turklāt dara to arī ārpus ligzdošanas sezonas. Sākumā tas mēģina ienācēju aizbiedēt ar draudīgām pozām, bet, ja tādējādi neizdodas, ķeras pie fiziska uzbrukuma, gandrīz vai vadoties pēc leģendārās Čērčila runas – cīnoties gan koku zaros, gan gaisā, gan ūdenī. Novērots, ka, ciņai nonākot līdz ūdenim, abi sāncenši mēģina viens otru pagrūst un noturēt zem ūdens. Taču reizēm uzbrukumi ir slepeni – vienkārši ielavoties kaimiņa ligzdā un saplēšot olas.

Un kur zivju dzenītis var atrast kaimiņa olas? Lūk, iemesls, kāpēc ligzdošanas sezonas laikā zivju dzenītis uzturas upēs ar stāviem krastiem. Un vēl viena kopīga lieta ar īstajiem dzeņiem – arī zivju dzenītis ligzdo paša veidotā caurumā, tikai šis caurums nav dobums kokā, bet gan ala upes stāvkrastā. Pati ligzda

Dzimumu lomas

Sāku ar to, ka zivju dzenītis ir neticami skaists putns, taču nonācu līdz tam, ka tas ne tikai nežēlīgi nosit savus upurus, bet ir gandrīz līdzvērtīgi nežēlīgs pret sugasbrāļiem. Un vēl ar izcili smirdīgu bērnistabu. Ja nu līdzsvaram vajadzētu pateikt kaut ko labu, tad jāmin fakts, ka zivju dzenīšu ģimenē augstā cieņā ir dzimumu līdztiesība. Alu abi pāra putni rok kopā. Kad izraktajā alā parasti tiek iedētas septiņas spīdīgas un gandrīz apaļas olas, arī perēšanas pienākumus tēviņš un mātīte veic uz maiņām. Tāpat mazuļus baro abi vecāki, bet, ja mātīte ķeras pie otrā vai pat trešā perējuma, tēviņš viens pats uzņemas iepriekšējā perējuma mazuļu apgādi ar pārtiku. Ir gan arī ziņas par gadījumiem, kad tēviņš viens pats izperē nākamo perējumu, kamēr mātīte izbaro iepriekšējos mazuļus.

Foto: Viktors Ivanovs

Taču reizēm zivju dzeniņu ģimenes dzīve ir stipri sarežģītāka. Viens tēviņš mēdz sapāroties ar divām (vai pat vairāk!) mātītēm. Taču, kā reiz man teica zivju dzeniņu pētnieks Edmunds Račinskis (toreiz gan nerunājot par zivju dzeniņiem): “Ja gribi vizināties, preties stumt ragaviņas!” Un tad nu tēviņš arī raujas pa divām ligzdām vienlaikus, palīdzot abām mātītēm olu perēšanā un mazuļu barošanā. Nu, vismaz apzinīgākie tēviņi tā dara.

Nav viegli būt zivju dzenītim

Zivju dzeniņu mazuļi ir ligzdguļi un ligzdā pavada 23–27 dienas, līdz pilnībā apspalvojas. Pēc ligzdas atstāšanas dažu dienu laikā jaunie putni kļūst neatkarīgi. Un kas gan viņiem cits atliek – vecāki tos patriec no savas teritorijas un pievēršas nākamajam perējumam. Taču neatkarība ir bīstama – jaunie putni vēl var nebūt prasmiģi zivju ķerāji, un, mēģinot nirt, tie var samirkt un noslikt. Tiek uzskatīts, ka tikai puse ligzdu atstājušo mazuļu nodzīvo ilgāk par divām nedēļām un vairāk nekā 70% nenodzīvo pat vienu gadu. Šeit izpaužas viens no dabas likumiem – tie, kas daudz mirst, arī ražiģi vairojas (zivju dzenītim var būt pat četri perējumi gadā), un tāpat nelielais izdzīvojušo putnu skaits ļauj populācijai saglabāt stabilitāti. Vismaz, kamēr neiejaucas cilvēks...

Lielākajā daļā Eiropas valstu zivju dzeniņu skaits samazinās, tāpēc Eiropā kopumā tā atzīta par apdraudētu sugu. Lai gan savulaik uz Eiropas populāciju lielu iespaidu atstājušas

Pēc ligzdas atstāšanas dažu dienu laikā jaunie putni kļūst neatkarīgi.

Foto: Edmunds Račinskis

Riežupes stāvkrasts ar zivju dzeniņu alu, kas atrodas tuvu krasta augšmalai virs bildē knapi manāmā baltā kaļķojuma.

aukstās ziemas, šobrīd par galveno skaita lejupslīdes iemeslu tiek uzskatīts upju piesārņojums ar notekūdeņiem un lauksaimniecības ķīmikālijām. Savukārt upju iztaisnošana un pārtīrīšana samazina zivju dzenītim piemērotu ligzdošanas un barošanās vietu sastopamību un noved pie zivju skaita sarūkuma.

Mums šobrīd nav pamata domāt, ka zivju dzeniņu skaits Latvijā pēdējos gados būtu sarucis. Šeit gan vietā ir teiciens, ka “neziņa ir svētlaieme”, jo, visticamāk, šobrīd guļam mierīgi tikai tāpēc, ka mums nav pietiekami precīzu datu par zivju dzeniņu populācijas lieluma pārmaiņām. Izplatības sarūkums, ko redzam, salīdzinot ligzdojošo putnu atlantu datus par 2000.–2004. un 2013.–2017. gadu lielā mērā varētu būt skaidrojams ar to, ka pēdējā periodā novērojumu veicēji upju pārbaudēm nepievēršās tik cītīgi. Taču pirms pieciem gadiem apkopotā informācija par zivju dzeniņu populācijas pārmaiņām Eiropā rāda, ka populācijas sarūk visās mūsu kaimiņvalstīs, izņemot Baltkrieviju. Būtu mazliet naivi domāt, ka mēs šajā reģionā esam īpašs izņēmums.

Foto: Viktors Ivanovs

Tieši precīzu datu trūkums ir galvenais iemesls, kāpēc LOB par 2020. gada putnu izvēlējās zivju dzenīti. LOB īstenotās monitoringa programmas sniedz daudz vērtīgas informācijas, taču neaptver dažas specifiskas putnu grupas, piemēram, upju putnus, tostarp zivju dzenīti.

Šogad centisimies pārbaudīt upes, kurās reiz notikušas ekspedīcijas zivju dzeniņu uzskaiti, lai pārliecinātos, kā laika gaitā mainījies to skaits. LOB, nominējot zivju dzenīti par šī gada putnu, arī sveic savus kolēģus, Latvijas Dabas fondu, 30 gadu jubilejā.

Tāds nu tas šī gada putns ir – ar savām jaukajām un ne tik jaukajām īpašībām, taču, ja šovasar, laivojot pa kādu Latvijas upi, sastapsiet zili mirdzošu putniņu, nejutieties slikti, ja arī jūs paliksiet ar brīnumā pavertu muti – tas tomēr ir kaut kas no citas pasaules vai vismaz cita kontinenta!

Zīmējums: Līga Zīle Balode

Summary

A Blue Miracle in the Rivers of Latvia /Viesturs Ķerus/

LOB has nominated the Common Kingfisher as the Bird of the Year 2020. The Common Kingfisher is a threatened bird species in Europe, threatened by pollution of waters and canalization of streams. Although there is no clear evidence of a decline of the species in Latvia, it is likely that the reason for this is only the lack of reliable data. For this reason special surveys of rivers will be organised this year.